

สถาปัตยกรรมเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา ในเขตเมืองนครราชสีมา

ชีวิน เปสตันยี

บัญชา นาคทอง

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน นครราชสีมา

บทคัดย่อ

การวิจัยเรื่องสถาปัตยกรรมเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา ในเขตเมืองนครราชสีมา มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ลักษณะทางกายภาพ รูปแบบ พื้นที่ใช้สอย ศึกษาเหตุและปัจจัยของการเกิดขึ้นของสถาปัตยกรรม วิจัยโดยค้นคว้า ข้อมูลเอกสาร สำนวนภาคสนาม กำหนดตัวอย่างอาคารจากลักษณะรูปแบบของอาคารจำนวน 16 หลัง การเก็บข้อมูล ภาคสนามใช้วิธี การนั่งวัด ถ่ายภาพ สัมภาษณ์ ข้อมูลของอาคารจากเจ้าของหรือผู้ครอบครองอาคาร การวิเคราะห์ข้อมูล ในลักษณะการบรรยาย

จากการศึกษาพบว่า ลักษณะทางกายภาพให้ความสำคัญกับทางเข้าเรือนจากถนน ซึ่งเป็นด้านหน้าของเรือน การวางทิศทางของเรือนไม่มีความสัมพันธ์กับสภาพภูมิอากาศท้องถิ่น หลังคาปั้นหยาสามารถคลุมพื้นที่เรือนได้ดี ปัญหา ด้านการระบายอากาศจะมีช่องระบายอากาศด้านบนของผนังรอบเรือน เป็นเรือนยกพื้นสูง บ้านได้ออกนอกเรือนด้านหน้า เรือนเห็นได้ชัดเจน การใช้งานของเรือนเป็นที่พักอาศัย มีทั้งเรือนแยก และไม่แยก เรือนที่แยกออกมาเป็นพื้นที่บริการ เช่น ครุฑ ห้องน้ำ เป็นต้น พื้นที่เรือนใหญ่ประกอบไปด้วย ระเบียง เรือนใหญ่ มุขเรือน ชาน ให้ความสำคัญมุขหน้าเรือน โดยจะเป็นสัดส่วนสัมพันธ์กับพื้นที่ของเรือน เมื่อมองจากด้านหน้า อาจแบ่งเป็นสองส่วน หรือสามส่วน ยื่นออกมา มี ทั้งด้านซ้าย ด้านขวา และกลางเรือนหลังคาเรือนใหญ่และเรือนแยกเป็นหลังคาปั้นหยา มุขเรือนเป็นหลังคามนิลา โครงสร้างและวัสดุใช้ไม้เป็นหลัก โครงสร้างเป็นระบบเสาและคาน ผนังโดยทั่วไปใช้ฉนวนกั้นผนังทึบ หลังคาปัจจุบัน มุงสังกะสี ประตูหน้าต่างเป็นไม้จริง เหตุและปัจจัยการเกิดของสถาปัตยกรรมแบบเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา เกิดจากการปรับเปลี่ยนการปกครองเมืองนครราชสีมาในรัชกาลที่ 5 ในฐานะเมืองเอกเชื่อมโยงอำนาจส่วนกลางในการควบคุม ดูแลหัวเมืองในภาคอีสาน ทำให้มีการเปลี่ยนกายภาพของเมืองเพื่อรองรับการบริหาร การปกครองในระบบใหม่ที่เรียกว่า มณฑลเทศาภิบาล อาคารที่ทำการบ้านพัก ลักษณะรูปแบบทางประเทศตะวันตก อันเนื่องมาจากแนวคิด กระบวนทัศน์ ของผู้ปกครองจากส่วนกลางนำมาใช้ในการสร้างสิ่งแวดล้อมในเมืองนครราชสีมา เพื่อปรับปรุงให้เป็นส่วนหนึ่งของการปกครองจากส่วนกลาง

เรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา เป็นชื่อที่บอกลักษณะเด่นของหลังคาเพราะเห็นได้ชัดเจน และเรือนในลักษณะนี้ ต่างจากเรือนไทยประเพณีดั้งเดิมในเขตเมืองนครราชสีมา ลักษณะเรือนแบบนี้ ได้รับรูปแบบและลักษณะมาจาก กรุงเทพฯ จากเหตุการณ์เคลื่อนย้ายทางวัฒนธรรมของศูนย์กลางอำนาจการปกครองปรับเปลี่ยนเป็นมณฑลเทศาภิบาล

คำสำคัญ : ปั้นหยา, มนิลา, สถาปัตยกรรม, เขตเมืองนครราชสีมา

บทนำ

จังหวัดนครราชสีมาหรือเรียกกันโดยทั่วไปว่าเมืองโคราช มีประวัติการก่อตั้งเมืองมายาวนาน ตั้งแต่สมัยทวารวดี ในการสร้างเมืองที่เห็นในปัจจุบัน เริ่มมาตั้งแต่สมัยพระนารายณ์ สถาปัตยกรรมในยุคหนึ่งที่เหลืออยู่ เช่น วัดบึง⁽¹⁾ จากนั้นก็มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงมาตลอด

ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงสมัยรัชกาลที่ 7 ประเทศไทยมีการเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง และพัฒนาการทางเศรษฐกิจ สังคม ครั้งใหญ่ ในสมัยรัชกาลที่ 5 ปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาค ยกเลิกการจัดเมืองแบบเดิมเป็นแบบมณฑลเทศาภิบาล⁽²⁾ นครราชสีมา ได้รับการจัดตั้งเป็นมณฑล และได้วางทางรถไฟสู่เมืองสำคัญอันเป็นศูนย์กลางของการค้าและการเมือง เริ่มก่อสร้างทางรถไฟสายนครราชสีมา ซึ่งนับเป็นรถไฟหลวงสายแรกของเมืองไทย พ.ศ. 2444 ทางรถไฟสายนี้ก็เปิดให้รถเดินได้ถึงเมืองนครราชสีมา⁽³⁾ จะเห็นได้ว่าเมืองนครราชสีมามีความสำคัญทั้งทางการปกครองและเศรษฐกิจที่เชื่อมต่อการปกครองส่วนกลาง การพัฒนาเช่นนี้มีมาต่อเนื่องถึงสมัยรัชกาลที่ 7

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏให้เห็นทางสถาปัตยกรรมในเขตเมือง ช่วงเวลาดังกล่าว ปรากฏเรือนลักษณะคล้ายเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา⁽⁴⁾ ซึ่งเป็นลักษณะสถาปัตยกรรมไม่ใช่เรือนท้องถิ่น ที่มีรูปแบบเรือนไทย ความเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นในงานสถาปัตยกรรมที่เกี่ยวข้องกับรัชกาลที่ 5 เนื่องจากเป็นรัชสมัยที่มีระยะเวลายาวนาน มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นมากมาย และได้รับอิทธิพลจากสถาปัตยกรรมตะวันตกเข้ามาผสมผสานกับลักษณะดั้งเดิมของสถาปัตยกรรมไทย หลังคาแบบที่พบเห็นมากคือ ทรงจั่ว หรือ ทรงมนิลา (GABLE ROOF) ทรงมนิลาตัดมุมเฉียงลงทางด้านหน้าจั่ว (HALF HIP ROOF) ซึ่งเป็นที่นิยมกัน ทรงปั้นหยา (HIP ROOF) และทรงมนิลาต่อกับทรงปั้นหยา ชายคาของหลังคาเหล่านี้มักไม่ยื่นมาก มุมหลังคามักไม่สูงชันเท่าหลังคาเรือนไทย⁽⁵⁾ เรือนแบบปั้นหยาเป็นเรือนแบบยุโรปรุ่นแรกที่แพร่หลายเข้ามาเมืองไทย อันธรรมเนียมของเรือนที่คนไทยอาศัยอยู่แต่โบราณกาลมาไม่ว่าจะปลูกเป็นกระท่อม ทับ เรือนไทย ก็จะต้องมีจั่วเป็นสำคัญ เรือนมนิลาชื่อน่าจะมาจากชื่อแบบบ้านตะวันตกที่แพร่หลายเข้ามาสู่ประเทศไทยในสมัยรัชกาลที่ 5⁽⁶⁾ ลักษณะสถาปัตยกรรมเช่นนี้ คงพัฒนาต่อมาในรัชกาลที่ 6 และ 7

สถาปัตยกรรมเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลาในเขตเมืองนครราชสีมา น่าจะได้รับอิทธิพลหรือมีสาเหตุปัจจัยที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงจากส่วนกลาง การวิจัยนี้เพื่อการศึกษาทางสถาปัตยกรรมและสาเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับยุคสมัยของการเกิดขึ้นสถาปัตยกรรมนี้

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

1. ศึกษาลักษณะทางกายภาพ รูปแบบของสถาปัตยกรรม พื้นที่ใช้สอยเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา
2. ศึกษาเหตุและปัจจัยของการเกิดสถาปัตยกรรมเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลาในเขตเมืองนครราชสีมา

วิธีการดำเนินงานวิจัย

1. การวางแผนการวิจัย การวิจัยเรือนประเภทนี้มีที่มาที่ไปอย่างไร เกิดขึ้นด้วยเหตุปัจจัยที่เชื่อมโยงกับเรื่องใดบ้าง เพื่อให้ได้คำตอบของงานสถาปัตยกรรมกลุ่มนี้ จึงได้กำหนดลักษณะของเรือนตามแบบแผนและภาพลักษณ์ที่วางไว้เพื่อเลือกมาเป็นกรณีศึกษา เท่าที่จะสามารถเข้าเก็บข้อมูลได้

2. การรวบรวมข้อมูล จากเอกสาร หนังสือ เอกสารทางประวัติศาสตร์และบทความที่เกี่ยวข้องเพื่อประมวลความรู้ ความหมายของรูปแบบลักษณะเรือน ข้อมูลภาคสนามการสำรวจ ถ่ายภาพ รั้ววัดขนาดและการสัมภาษณ์
3. การวิเคราะห์ข้อมูล จัดกลุ่มจำแนก อธิบายตอบคำถามงานวิจัย ข้อมูลภาคสนามนำมาใช้วิเคราะห์ที่เปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพของเรือน จัดหมวดหมู่เพื่อให้เห็นแบบแผนทางสถาปัตยกรรมของเรือน วิเคราะห์ลักษณะการจัดวางองค์ประกอบรูปทรง ที่ว่าง การใช้ประโยชน์ ลักษณะของเรือน
4. การเขียนรายงานการวิจัย ใช้การอธิบายบรรยายเนื้อหาที่มุ่งเน้นศึกษาปัจจัยแวดล้อม รวมถึงภาพลักษณ์ทางสถาปัตยกรรม ซึ่งจัดเป็นการศึกษาเชิงคุณภาพที่ต้องอาศัยความเข้าใจในหลายมิติ

ผลการวิจัย

สาเหตุของการเกิดลักษณะสถาปัตยกรรมเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายพระนครมาฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาสร้างพระนครและพระราชนิเวศน์มณเฑียรสถานใหม่ ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้างให้มีเหมือนกับกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมก็สืบทอดแบบแผนมาจากของเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา จะเห็นได้ว่าสถาปัตยกรรมในช่วงเวลานี้เป็นแบบไทยประเพณี ไม่ว่าจะเป็นพระราชมณเฑียร วัด วังเจ้านาย ส่วนบ้านเรือนของชาวบ้านนั้นอาศัยอยู่ตามริมน้ำเป็นส่วนใหญ่ โดยการปลูกเรือนแพจอดอยู่ตามริมคลองและริมแม่น้ำ¹ นอกจากเรือนแพแล้ว ส่วนมากเป็นกระท่อมหรือเรือนไม้ไผ่ขัดแตะ หลังคาจากยกพื้นสูง และอีกประเภทหนึ่งคือ เรือนฝากระดาน ส่วนตึกชั้นเดียวก่ออิฐเป็นที่อยู่ของชาวต่างชาติ²

การเปลี่ยนแปลงทางลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในสยามประเทศ โดยเฉพาะกรุงรัตนโกสินทร์ ในสถานะเมืองหลวงและเป็นเมืองท่าค้าขายทางเรือที่สำคัญ ทำการติดต่อค้าขายได้เจริญรุ่งเรืองเป็นลำดับโดยเฉพาะกับประเทศจีน การค้าสำเภาในรัชกาลที่ 3 ได้นำเข้าสินค้าและรับศิลปกรรมแบบจีน จึงเกิดสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมในรัชกาลที่ 3 ที่มีศิลปกรรมแบบจีนผสมผสานกับศิลปะสถาปัตยกรรมไทยแบบประเพณี อาคารที่อยู่อาศัยค้าขายของคนจีน ก็จะสร้างตามแบบแผนของตน³

ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายต่างประเทศใหม่ สยามประเทศเป็นเมืองเปิดให้ชาวต่างชาติเข้ามาอยู่อาศัยและค้าขายได้ มีการตั้งสถานกงสุล ช่วงเวลานี้ลักษณะรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกเกิดขึ้นในกรุงเทพฯ และความนิยมในรูปแบบสถาปัตยกรรมและการก่อสร้างแบบยุโรป ได้มีปรากฏทั่วไปในอาคารที่สร้างขึ้นในรัชสมัยนี้ ทั้งในราชสำนัก วัดและอาคารร้านค้าของประชาชน⁴ ซึ่งรูปแบบของสถาปัตยกรรมอาจจะเป็นรูปแบบที่เกิดขึ้นของชาวยุโรปที่สร้างไว้ตามแบบอย่างที่มีในเมืองปัตตาเวียของฮอลันดาและเมืองสิงคโปร์ของอังกฤษ⁵ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ได้ทรงส่งนายช่างไทยไปดูแบบอย่างการก่อสร้างแบบตะวันตกในประเทศใกล้เคียง เช่นที่ได้มีการส่งข้าราชการไปเมืองปัตตาเวียและสิงคโปร์⁶ เพื่อนำแบบอย่างมาสร้างในเมืองไทย นอกจากนี้รัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นวิษณุทวารวดี และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ไปดูงานด้านการปกครอง และทำนุบำรุงบ้านเมืองของอังกฤษที่สิงคโปร์ เมื่อ พ.ศ. 2404⁷

นครราชสีมาพัฒนาการของเมืองมายาวนาน มีการเปลี่ยนรูปแบบการปกครองท้องถิ่นเป็นมณฑลในปี พ.ศ. 2434 มีการแบ่งมณฑลในภาคอีสานเป็น 3 มณฑล คือ มณฑลลาวพวน มณฑลลาวท้าว และมณฑลลาวกลาง มณฑลลาวกลาง มีเมืองนครราชสีมาเป็นที่ว่าการมณฑล ต่อมาเมื่อได้จัดหัวเมืองเป็นมณฑลเทศาภิบาลทั่วทั้งพระราชอาณาจักร จึงได้มี

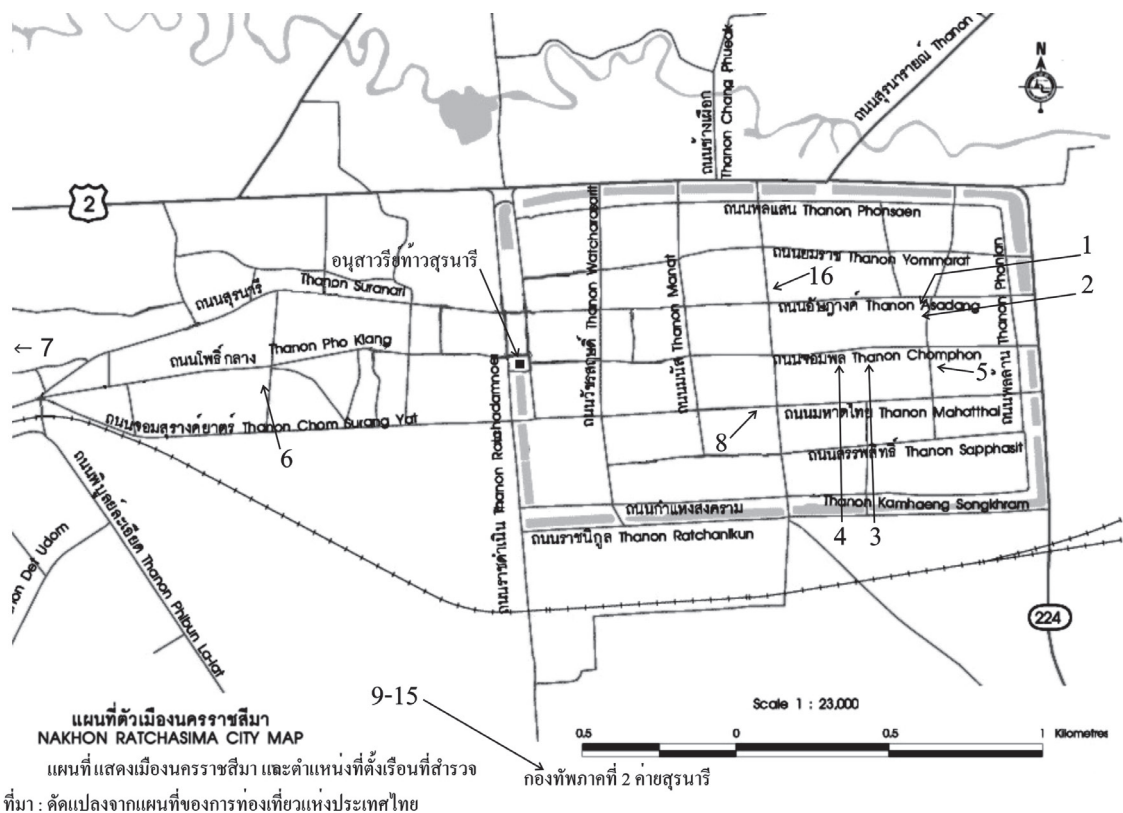
การเปลี่ยนแปลงการแบ่งเขตปกครองเป็นมณฑลอุดร มณฑลร้อยเอ็ด และมณฑลนครราชสีมา ต่อมา มีการจัดระเบียบการปกครองและการทหาร มีการสร้างอาคารทางราชการและค่ายทหาร การเสด็จประพาสเมืองนครราชสีมาของรัชกาลที่ 5 รัชกาลที่ 6 รวมทั้งพระราชวงศ์อีกหลายพระองค์ แสดงความสำคัญของเมืองนครราชสีมาที่มีต่อรัฐบาลกลางเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านความมั่นคงและด้านเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ การเปลี่ยนแปลงการปกครองในรัชกาลที่ 7 ยกเลิกการจัดหัวเมืองมณฑลเทศาภิบาล และจัดใหม่เป็นภาค มณฑลนครราชสีมาเปลี่ยนเป็นภาคที่ 3 ที่ตั้งที่ว่าการอยู่ที่จังหวัดนครราชสีมา ใน พ.ศ. 2476 เกิดกบฏบวรเดช โดยมีพลเอก พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าบวรเดช ได้ทำการยึดนครราชสีมาเป็นกองบัญชาการ แต่ในที่สุดรัฐบาลก็ปราบปรามกบฏครั้งนี้ได้สำเร็จ จะเห็นได้ว่าตั้งแต่ในอดีตเมืองนครราชสีมามีความสำคัญและการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นจะส่งผลเกี่ยวเนื่องกับศูนย์กลางการปกครองตลอดหลังจากกบฏบวรเดช ใน พ.ศ. 2476 มีการปลดและจับกุมข้าราชการจำนวนมากในจังหวัดนครราชสีมา เป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางชนชั้นครั้งสำคัญในนครราชสีมา กลุ่มข้าราชการที่เป็นชนชั้นสูงในสังคมถูกขจัดออก เปิดโอกาสให้กลุ่มชนชั้นที่มีบทบาทเริ่มขยับฐานะ พบว่าผู้เข้ามามีบทบาททางการเมืองในนครราชสีมาจะไม่ใช่ว่าผู้ที่มีพื้นฐานสืบตระกูลในท้องถิ่น หรือกลุ่มขุนนางที่สะสมอำนาจกันมานาน

ประชากรนครราชสีมา มีความหลากหลายจากการเป็นเมืองหน้าด่าน ในอดีตคนมีความสำคัญมากในเวลาเกิดสงครามจะมีการกวาดต้อนคนเป็นเชลย หรือให้มาตั้งถิ่นฐานทำมาหากินเป็นไพร่ในปกครอง เป็นกำลังในกองทัพกลุ่มชาติพันธุ์ ในนครราชสีมามีกลุ่มชนที่เข้ามาในพื้นที่นี้มีทั้งชาวอยุธยาและไทยพื้นเมืองเดิมสืบสายและรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิมสืบทอดกันมา มีสำเนียงและภาษาเฉพาะ ลาวเวียงเข้ามาอยู่ในนครราชสีมาหลายรุ่น มอญอพยพมาอยู่หลายช่วงเช่นกัน และมีชาวจีนเข้ามาทำการค้าขายในช่วงก่อนรัชกาลที่ 5 การเสด็จพระราชดำเนินเปิดทางรถไฟสายนครราชสีมา บันทึกไว้ว่า วันที่ 22 ธันวาคม รัตนโกสินทร์ศก 119 รัชกาลที่ 5 เสด็จออกทรงม้าพระที่นั่งมาตามถนนพระราชดำเนินเลี้ยวเข้าในตลาดจีน ประพาสร้านขายผ้าและสิ่งของต่างๆ เสด็จพระราชดำเนินแวะเข้าในบ้านพระเจริญราชกิจ อำเภอจีน เมืองนครราชสีมา ในที่นั้นขุนฉายสาทิศกร ได้ตั้งกลองฉายพระบรมรูป ซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าชาวจีนที่เข้ามาในเมืองไทยจะมาทางทะเลโดยเป็นแรงงาน ค้าขายและเป็นเจ้าภาษีนายอากร ตลาดจีนเป็นย่านการค้า นอกเมืองจากประตูชุมพลไปทางสถานีรถไฟนครราชสีมา ชาวจีนน่าจะเป็กลุ่มคนที่สำคัญในการสร้างบ้านเมืองและทำการค้าขาย จนนครราชสีมาที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจในช่วงเปิดกิจการค้าตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนอื่นๆ อีกที่เข้ามาอยู่อาศัยและชาวพื้นเมืองกลุ่มที่พูดภาษาตระกูลมอญ-เขมร กลุ่มคนที่มีบทบาทต่อสังคมวัฒนธรรมเมืองนครราชสีมา จะเป็นชนชั้นปกครองซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงและถูกกำหนดรูปแบบ ทิศทางนโยบายจากการปกครองส่วนกลางโดยเฉพาะจากกรุงเทพฯ อันเป็นเสมือนต้นแบบ และถูกกำหนดให้เป็นตามที่ต้องการ ทั้งเงื่อนไขที่เกิดจากการเมืองนครราชสีมาเอง หรือเกิดจากกรุงเทพฯ หรือเกิดจากสถานการณ์ภายนอกพระราชอาณาจักรที่ส่งผลกระทบกับเมืองนครราชสีมา โดยเฉพาะในรัชกาลที่ 5 พระองค์มีความจำเป็นในการปฏิรูปการปกครองและการพัฒนาท้องถิ่นโดยเฉพาะเมืองนครราชสีมา ทั้งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองเป็นมณฑลเทศาภิบาล ขุนนางท้องถิ่นลดบทบาทลง ต่อมาพระองค์โปรดเกล้าฯ ให้พระน้องยาเธอกรมหมื่นสรรพสิทธิประสงค์ มาดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่เมืองนครราชสีมา ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2434 ตำแหน่งข้าหลวงใหญ่นี้ มีอำนาจในการดูแลการเก็บส่วยสาอากร บังคับบัญชาไพร่พลได้โดยอำนาจสิทธิ์ขาด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมในเมืองนครราชสีมาที่สำคัญ จะเกี่ยวข้องกับการจัดการปกครองการทหารและเศรษฐกิจ ในรัชกาลนี้และโดยเฉพาะในช่วงที่การจัดการรถไฟสายกรุงเทพฯ นครราชสีมาแล้วเสร็จ สังคมวัฒนธรรมเมืองนครราชสีมาใกล้ชิดกับกรุงเทพฯ มากขึ้น ประกอบกับการส่งข้าราชการจากส่วนกลางเข้ามาบริหารปกครอง ทำให้เมืองนครราชสีมาคล้ายกับเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ ไปโดยปริยาย

เรือนปั้นหยาและเรือนมนิลาเป็นชื่อเรียก สถาปัตยกรรมที่มีรูปแบบและลักษณะที่สื่อความหมายเฉพาะ ซึ่งรูปแบบของสถาปัตยกรรมดังกล่าว สามารถรับรู้ได้ชัดเจนจากรูปร่างของหลังคาซึ่งนับเป็นส่วนที่เห็นได้ก่อนส่วนอื่นๆ โดยรูปแบบของเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลาที่เกิดขึ้นจากการผสมผสาน ซึ่งที่มาสำคัญของการเกิดลักษณะเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลามาจากชาวยุโรป ในยุคอาณานิคมสร้างตามอย่างสถาปัตยกรรมประเทศเพื่อนบ้านที่เป็นเมืองขึ้น สถานภาพและการเปลี่ยนแปลงในเมืองนครราชสีมาทางกายภาพ เพื่อรองรับการบริหารจัดการการปกครองและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ในรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา

ลักษณะของเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา ในเขตเมืองนครราชสีมา

จากการสำรวจทางกายภาพของเรือนกรณีศึกษา 16 หลัง สรุปลักษณะได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แสดงตำแหน่งเรือนที่สำรวจ

1. **ที่ตั้ง** จากขอบเขตของงานวิจัย พื้นที่ในการศึกษาคือ ในเขตเมืองนครราชสีมา เรือนกรณีศึกษาส่วนใหญ่ จึงสร้างอยู่ติดกับถนนซึ่งเป็นทางสัญจรหลัก เรือนส่วนใหญ่จึงหันหน้าออกสู่ถนน ตำแหน่งที่ตั้งจะเว้นระยะหน้าเรือน กับถนนให้เป็นที่ว่าง การวางตำแหน่งของเรือนขึ้นอยู่กับทางเข้าจากถนนมากกว่าการวางตามทิศ เนื่องจากเมืองนครราชสีมา มีการออกแบบผังเมืองโดยให้ถนนตัดกันเป็นตาราง เรือนที่สร้างไม่มีแบบแผนที่สัมพันธ์กับทิศ ทำให้เกิดปัญหาในเรื่อง แสงแดด ความร้อน และการระบายอากาศ อย่างไรก็ตามหลังคาแบบปั้นหยาสามารถช่วยแก้ปัญหาในเรื่องแดด และฝนได้ดี เพราะหลังคาที่คลุมพื้นที่ได้โดยรอบ ประกอบกับบริเวณโดยรอบเรือนแต่ก่อนนิยมปลูกไม้ใหญ่ที่ให้ร่มเงา เช่น ต้นมะม่วง หรือต้นมะขาม เป็นต้น

2. **ภาพลักษณ์ของเรือน** ในภาพรวมของเรือนกรณีศึกษา เป็นเรือนไม้ยกพื้นใต้ถุนสูง เน้นด้านหน้าเรือน เมื่อมองจากถนน ส่วนที่เห็นเด่นชัดจะเป็นมุขหน้าของเรือนซึ่งเป็นห้องหรือส่วนของเรือนที่ยื่นออกมาจากเรือนใหญ่ หลังคาส่วนของมุขจะเป็นมณฑิลา ในขณะที่หลังคาเรือนใหญ่เป็นปั้นหยา ส่วนของมุขที่ยื่นออกมามีความสูงของสันหลังคา ต่ำกว่าสันหลังคาเรือนใหญ่ ตำแหน่งมุขมีทั้งที่อยู่ซ้ายมือของเรือน ตรงกลางเรือน และขวามือของเรือน ที่จั่วของ มุขบางหลังจะมีการประดับเป็นพิเศษ ชายคาของเรือนจะยื่นออกมาไม่มากนัก ที่น่าสนใจคือที่ได้ฝ้าเพดานจะทำช่อง ระบายอากาศเป็นเกล็ดไม้ทางนอนโดยรอบเรือน เพื่อช่วยในการระบายอากาศและเป็นการแก้ปัญหาจากการที่วางเรือน ไม่สัมพันธ์กับทิศทางแดดลมประจำถิ่น ประกอบกับรูปร่างของเรือนที่ความกว้างและความยาวของเรือนมีขนาดไม่แตกต่างกันมากนัก ต่างจากเรือนพักอาศัยท้องถิ่นที่มีความกว้างและความยาวของเรือนแตกต่างกันมากหรือเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ที่ชัดเจนสามารถระบายอากาศได้ดี ในส่วนระเบียงเรือนทำหน้าที่เป็นพื้นที่เชื่อมระหว่างบันได มุขหน้า และตัวเรือนใหญ่ อย่างไรก็ตามภาพลักษณ์ของเรือนส่วนที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือมุขเรือน

ภาพที่ 2 แสดงลักษณะของเรือนเป็นเรือนไม้ยกพื้นใต้ถุนสูง เน้นด้านหน้าเรือนเมื่อมองจากถนน ส่วนที่เห็นเด่นชัดจะเป็นมุขหน้าของเรือน

ภาพที่ 3 แสดงรูปด้านหน้าทิศเหนือ

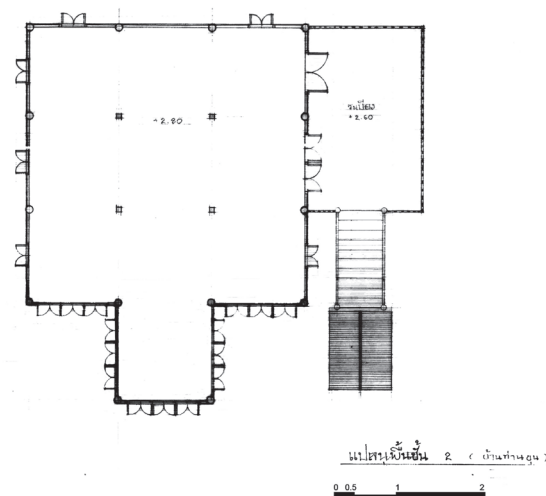
ภาพที่ 4 แสดงรูปด้านข้างซ้ายทิศตะวันออก

3. **ลักษณะการใช้งานปัจจุบัน** เรือนกรณีศึกษาส่วนใหญ่ยังคงใช้พักอาศัย เรือนส่วนใหญ่มีการปรับปรุงการใช้พื้นที่ ซ่อมแซม ต่อเติม ดัดแปลงให้เหมาะสมกับการใช้สอยในปัจจุบัน บางหลังมีการกันพื้นที่ชั้นล่างเพื่อเพิ่มห้องพักอาศัย บางหลังดัดแปลงชั้นล่างของเรือนเป็นร้านอาหาร บางหลังที่เป็นเรือนชั้นเดียวยกพื้นมีการดัดแปลงด้วยการยกเรือนให้สูงขึ้นเป็นเรือนสองชั้นและเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่ใหม่ บางหลังต่อเติมห้องน้ำ คร้ว เป็นต้น ถึงแม้จะมีการดัดแปลงอย่างไรก็ยังคงภาพลักษณ์ของเรือนพักอาศัยอยู่ ถึงแม้บางหลังจะเปลี่ยนการใช้งานไปเลยก็ตาม เช่น ใช้เป็นสมาคม พิพิธภัณฑ์ เป็นต้น

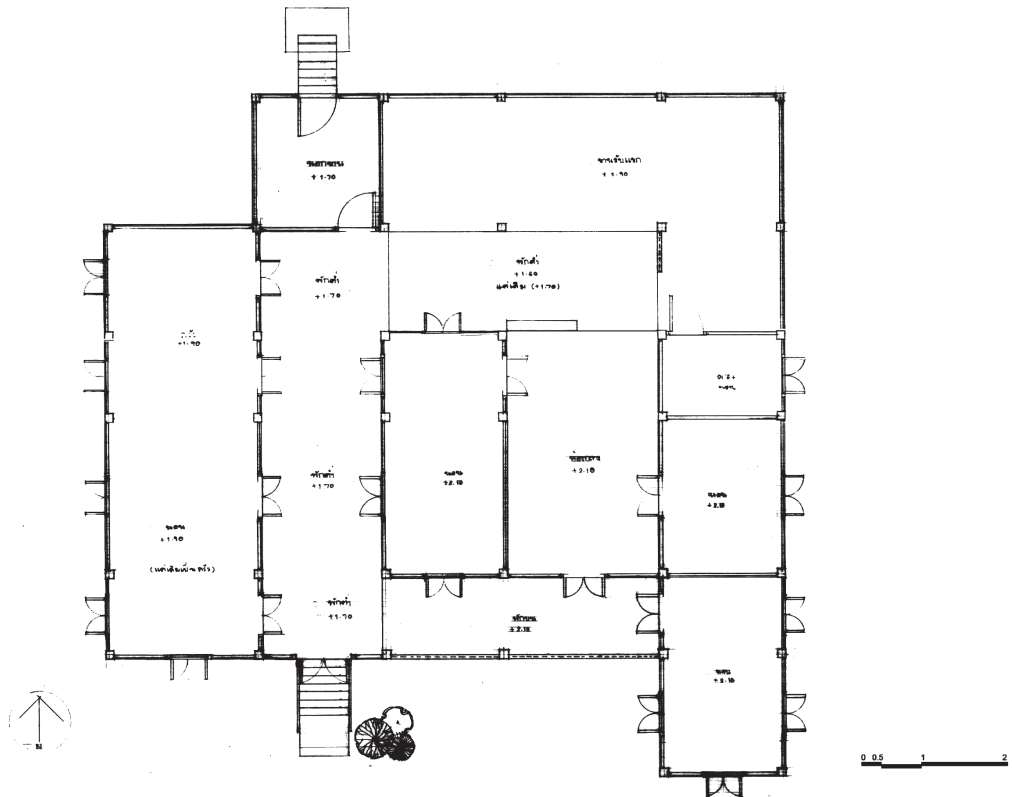

ภาพที่ 5 แสดงเรือนที่เปลี่ยนสภาพการใช้งานใหม่ อยู่ในค่ายสุรนารี ได้ทำเป็นพิพิธภัณฑ์

4. **ผังพื้น** การใช้พื้นที่ของเรือนกรณีศึกษาในปัจจุบันมีการปรับเปลี่ยน ต่อเติม ซ่อมแซม ทำให้กิจกรรมการใช้พื้นที่เปลี่ยนไปจากเดิม แต่เมื่อพิจารณาในภาพรวมผังพื้นของเรือนยังคงเป็นเรือนยกพื้นสูง พื้นที่ในระดับดินจะโล่งเป็นใต้ถุนเรือน พื้นที่อยู่อาศัยจะอยู่ที่บริเวณชั้นบน ประกอบด้วย ระเบียงหน้าที่เชื่อมต่อกับบันได จากระเบียงเข้าสู่เรือนใหญ่และพื้นที่มุขหน้า ตัวมุขหน้าเชื่อมกับเรือนใหญ่ มุขหน้ามีการใช้เป็นพื้นที่ทำงาน รับประทานอาหาร หรือนั่งเล่นพักผ่อน พื้นที่ในเรือนใหญ่จะเป็นห้องโถงและห้องนอน จากการสำรวจพื้นที่ใช้สอยเรือนจะมีสองประเภทคือ เรือนที่มีแต่เรือนใหญ่ไม่มีเรือนแยกออกไป กับเรือนที่เรือนแยกออกไปจากเรือนใหญ่เป็นพื้นที่ของครัวและห้องน้ำ โดยมีชานเป็นตัวเชื่อมกับเรือนใหญ่

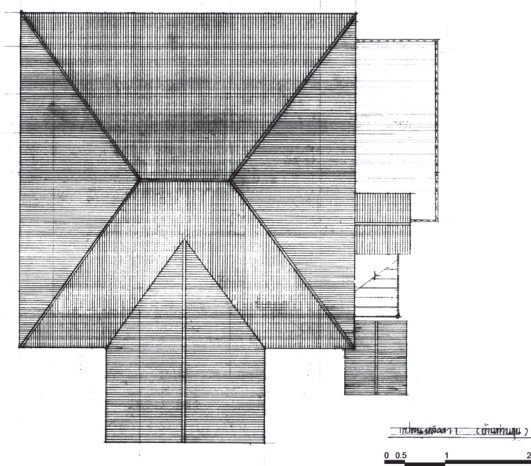

ภาพที่ 6 แสดงผังพื้นชั้นบนของเรือนที่มีแต่เรือนใหญ่ไม่มีเรือนแยก

ภาพที่ 7 แสดงผังพื้นชั้นบนของเรือนที่มีเรือนแยกออกไปจากเรือนใหญ่ทางซ้าย

5. **หลังคา** เนื่องจากการศึกษานี้เน้นเรือนที่แสดงถึงรูปแบบปั้นหยาและมณิลา หลังคาของเรือนจึงต้องประกอบด้วยหลังคาทั้งสองแบบ จากเรือนกรณีศึกษาพบว่า หลังคาของเรือนหลักจะเป็นปั้นหยา ส่วนหลังคามุขจะเป็นมณิลา ตำแหน่งที่ตั้งเชื่อมต่อกันมาจากหลังคาพื้นใหญ่อยู่ในตำแหน่งทั้งซ้าย กลาง และขวาของเรือน ในส่วนที่ยื่นออกมาจะมีชายคาในระนาบเดียวกัน แต่สันหลังคาของมุขจะต่ำกว่าสันหลังคาใหญ่ และสันหลังคาของมุขเป็นจุดเชื่อมกับแนวตะเฆ่สันของหลังคาหลัก จากจุดเชื่อมนี้จะเกิดส่วนต่อชนของผืนหลังคา เรียกว่า ตะเฆ่ราง ซึ่งนับได้ว่าเป็นจุดที่ยุงยากในการก่อสร้างของเรือนลักษณะนี้ เนื่องจากมีโอกาสที่น้ำฝนจะรั่วซึมจากส่วนของตะเฆ่รางได้มาก วัสดุที่ใช้มุงเป็นสังกะสี ทำให้โครงหลังคาสามารถใช้โครงสร้างเบาได้ ในส่วนมุขของเรือนกรณีศึกษาบางหลัง มีการทำปีกนกเพื่อใช้เป็นหลังคากันสาด และบางหลังทำเป็นแบบหลังคาจั่วมณิลาปลายตัด

ภาพที่ 8 แสดงผังหลังคาจะเห็นว่าเรือนใหญ่
เป็นบ้านหามีนามุขเป็นจั่วมนิลา

ภาพที่ 9 แสดงหลังคามุขจั่วมนิลาลายตัดหลังนี้
เดิมมีบันไดขึ้นระเบียงทางซ้ายของมุขเรือน

6. **บันได** โดยทั่วไปบันไดเป็นไม้วางทอดเดียว (ช่วงเดียว) ขึ้นสู่ระเบียง อยู่นอกเรือนด้านหน้ามองเห็นได้ชัดเจน เรือนกรณีศึกษาข้างหลังมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งบันไดจากเดิม เช่น เปลี่ยนไปขึ้นทางด้านข้าง หรือสร้างขึ้นใหม่ให้อยู่ในเรือน เป็นต้น ทิศทางการวางบันไดมีทั้งที่วางเข้าสู่หน้าเรือนโดยตรง และวางขนานกับตัวเรือน องค์ประกอบของบันไดส่วนใหญ่เนื่องจากเป็นบันไดไม้ ประกอบด้วย แม่บันได ลูกตั้ง ลูกนอน พุก รวบันได ในส่วนรวบันได จะมีการตกแต่งที่หัวเสา บางหลังทำเป็นหัวเสาแต่งเหลี่ยม เรือนที่มีพื้นที่ใช้งานแยกจากเรือนใหญ่ จะมีบันได อีกชุดหนึ่งโดยวางขึ้นมาที่ชานเป็นพื้นที่เชื่อมของเรือนใหญ่กับเรือนแยก

ภาพที่ 10 แสดงบันไดอยู่ด้านหน้าเรือน

7. **การตกแต่ง** ในด้านงานช่างไม้ แสดงถึงฝีมือเชิงช่างที่ทำการก่อสร้างนอกเหนือจากโครงสร้างหลักแล้ว งานประติมากรรม หน้าต่าง บันได ช่องระบายอากาศ ล้วนต้องใช้ช่างฝีมือที่มีความชำนาญโดยเฉพาะประติมากรรมหน้าต่าง ซึ่งตัวบานเป็นบานลูกฟัก เรือนบางหลังทำเป็นเกล็ดระบายอากาศ ที่ไม่พบในงานช่างท้องถิ่น (เรือนท้องถิ่น) บันไดก็มีองค์ประกอบครบจึงทำให้มีความมั่นคงแข็งแรง เสาลูกกรงบันไดแต่งหัวเสาเป็นเหลี่ยมกลมมน แลดูเป็นงานช่างที่เรียบง่ายแต่ต้องอาศัยความชำนาญมีความแม่นยำมากในการวัดระยะ และการใช้เครื่องมือ การตกแต่งที่สำคัญ ไปปรากฏที่หน้าจั่วของมุขเรือน เช่น ตกแต่งเป็นลายพระอาทิตย์มีรัศมีครึ่งดวง ลักษณะนี้เรือนท้องถิ่นก็มีใช้ประดับเรียกว่า “จั่วลายตะวัน (ตะเวน)” บางหลังตกแต่งเป็นวงกลมอยู่กลางจั่วสองข้าง ชายและชวาวกลมเป็นรูปสามเหลี่ยมด้านที่ติดกับวงกลมเส้นจะโค้งตาม คล้ายกับการตกแต่งหน้าจั่วของอาคารราชการ และอาคารหลายหลังในกรุงเทพฯ เรือนท้องถิ่นเดิมไม่มีปรากฏ เชิงชายก็เป็นอีกส่วนหนึ่งที่มีการตกแต่งให้เป็นลายฉลุไม้ ซึ่งมีลักษณะคล้ายๆ กัน ช่วยลดความแข็งกระด้างของเรือนได้ดี อย่างไรก็ตามการฉลุไม้ที่สำคัญคือ ส่วนแผ่นไม้ที่เป็นช่องระบายอากาศหรือช่องแสงเหนือบานประตู หน้าต่าง ซึ่งการเข้ามาของลวดลายนี้น่าจะผ่านมาจากทางกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับลักษณะของเรือน

ภาพที่ 11 แสดงการตกแต่งช่องระบายอากาศเหนือผนังและประตู

ภาพที่ 12 แสดงลายฉลุไม้ประดับหน้าจั่วตรงกลางคล้ายหยดน้ำ

8. **ประตูหน้าต่าง** หน้าต่างของเรือนกรณีศึกษาส่วนใหญ่ที่ยังเป็นแบบเดิมเป็นบานไม้จริงเปิดคู่ ลูกฟักไม้แบ่งเป็นสองช่อง ประตูบางหลังแบ่งลูกฟักเป็นสามช่อง บางหลังเจาะช่องทางนอนคล้ายเกล็ดระบายอากาศทางนอนก็มี หน้าต่างจะมีในผนังของทุกช่วงเสา วางในตำแหน่งกลางผนัง

ภาพที่ 13 แสดงหน้าต่างอยู่กลางผนังลูกฟัก
ช่องบนเจาะช่องทางนอนคล้ายเกล็ดระบายอากาศ
เหนือวงกบมีช่องระบายอากาศฉลุลาย

ภาพที่ 14 แสดงประตูบานเปิดคู่ มีลูกฟักสามช่อง

การวิเคราะห์พื้นที่และรูปทรงทางสถาปัตยกรรม

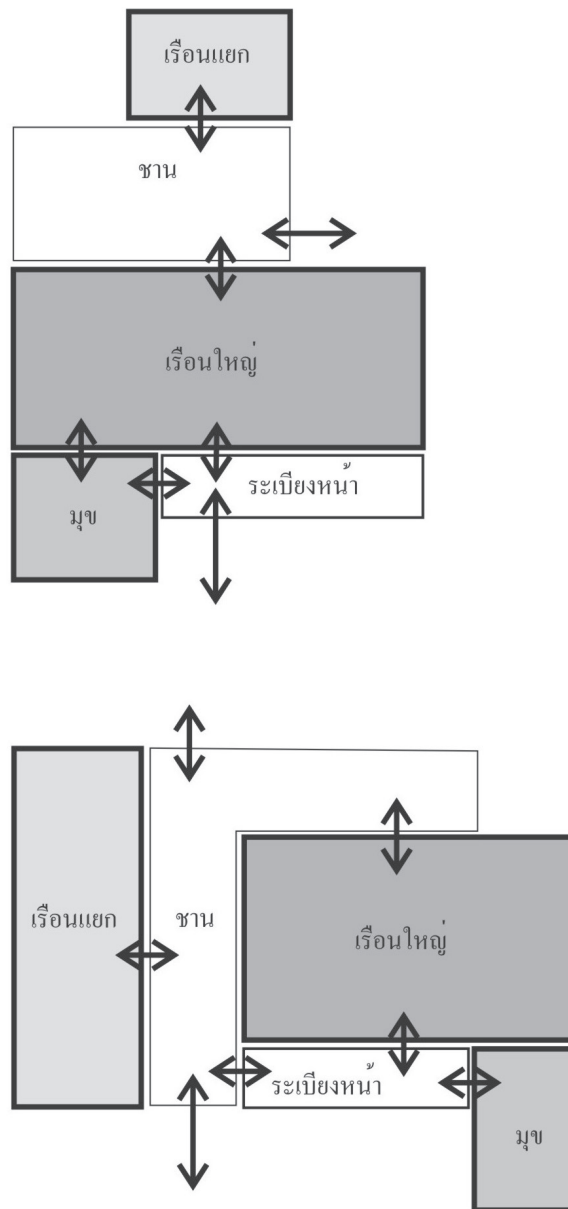
จากการศึกษาบริบทต่างๆ ที่แวดล้อมเรือนปั้นหยาและเรือนมนิลา การศึกษาลักษณะทางกายภาพของเรือนกรณีศึกษา สามารถวิเคราะห์ลักษณะ แบบแผนทางสถาปัตยกรรมได้ดังต่อไปนี้

1. **ความสัมพันธ์ของพื้นที่ใช้สอย** เนื่องจากเรือนกรณีศึกษาส่วนใหญ่เป็นเรือนพักอาศัยที่อยู่ในเขตเมือง ตำแหน่งที่ตั้งจึงถูกกำหนดจากถนนซึ่งเป็นทางสัญจรหลัก โดยถนนในเขตเมืองนครราชสีมา มีลักษณะตัดกันเป็นตาราง ความสัมพันธ์ของเรือนกับทิศทางจึงขึ้นอยู่กับว่าเรือนวางอยู่ชิดกับถนนทิศทางใด การเข้าสู่เรือนจึงยึดถนนเป็นหลักโดยเว้นระยะให้เรือนอยู่ห่างจากถนน ใช้บันไดเป็นตัวเชื่อมจากที่ว่างภายนอกขึ้นสู่ตัวเรือน ส่วนใหญ่แล้วบันไดจะอยู่นอกตัวเรือนบริเวณด้านเรือนสามารถเห็นได้อย่างชัดเจน จากการศึกษาทำให้สามารถสรุปพื้นที่ใช้งานของเรือนปั้นหยา มະนิลา ได้ดังนี้

1.1 **ระเบียง** จะอยู่บริเวณด้านหน้าเรือน จัดเป็นส่วนต้อนรับติดต่อกับภายนอกด้วยบันได จากระเบียงสามารถแยกเข้าตัวเรือนใหญ่ และมุขของเรือนได้

1.2 **เรือนใหญ่** ส่วนนี้จัดเป็นพื้นที่ผสมกล่าวคือ ประกอบไปด้วยทั้งห้องนอน และพื้นที่เชื่อมต่อหรือส่วนต่อเนื่องกับมุขหน้า เรือนใหญ่จะมีโถงกลางใช้เป็นที่พักผ่อน รับแขกหรือกิจกรรมอื่นๆ จากโถงกลางนี้ถ้ามีเรือนแยกจะมีทางเชื่อมไปที่เรือนแยกโดยผ่านชานบ้าน

- 1.3 **มุขเรือน** ตำแหน่งอยู่ที่บริเวณหน้าเรือนติดกับระเบียงและเรือนใหญ่ ซึ่งเป็นพื้นที่ซึ่งยื่นออกมาจากตัวเรือนใหญ่ ใช้เป็นที่ทำงาน รับแขก พักผ่อนที่ค่อนข้างเป็นทางการ โดยเชื่อมต่อกับระเบียงซึ่งเป็นคล้ายกับพื้นที่กึ่งสาธารณะ ในขณะที่มุขอาจมองได้ว่าเป็นพื้นที่กึ่งส่วนตัวเพราะจากมุขสามารถเข้าเรือนใหญ่ได้ เชื่อมเป็นส่วนเดียวกับโถง

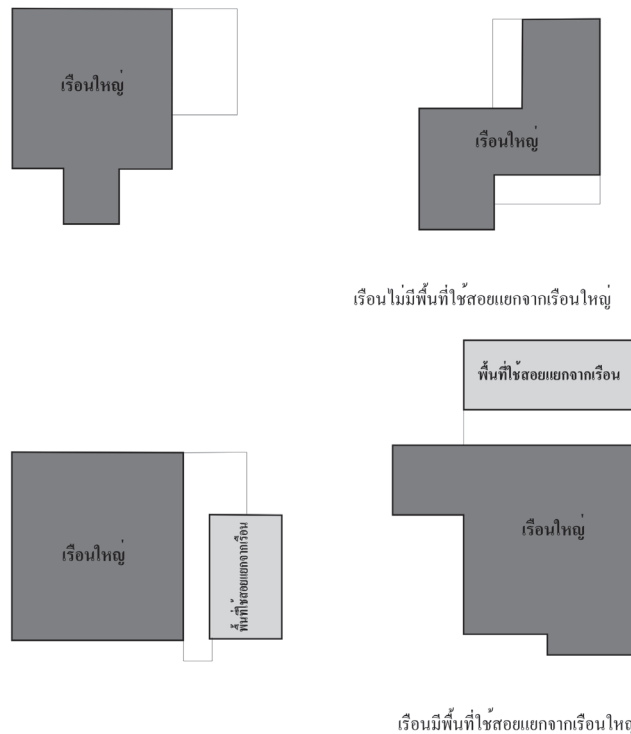

ภาพที่ 15 แสดงความสัมพันธ์ของพื้นที่ใช้สอยในเรือน

1.4 **เรือนแยก** เป็นส่วนบริการ ประกอบด้วย ครัว หอ้งน้ำ ในเรือนกรณีศึกษาบางหลังไม่มีส่วนนี้ อาจจะใช้พื้นที่ภายในเรือนชั้นล่างแทน เรือนแยกนี้มีชานเป็นตัวเชื่อมกับเรือนใหญ่ ในบางหลังชานต่อเชื่อมกับระเบียงชานมีบันไดอีกชุดหนึ่ง

1.5 **ชาน** เป็นพื้นที่เอนกประสงค์ เชื่อมเรือนใหญ่กับเรือนแยก ชานนี้พบว่ามีปัญหาจากหลังคาที่ไม่ต่อเนื่องกัน เนื่องจากเรือนเดิมเองที่ไม่น่าจะมียหลังคา ทำให้ปัจจุบันนี้มีการสร้างหลังคาคลุมพื้นที่ส่วนชานนี้เพื่อป้องกันแดด ฝน สำหรับชานเองก็มีบันไดแยกต่างหาก

2. **การจำแนกพื้นที่ใช้สอยของเรือน** จากการศึกษาทำให้พิจารณาถึงความสัมพันธ์ของพื้นที่ใช้สอย สามารถแบ่งลักษณะของเรือนได้ดังนี้

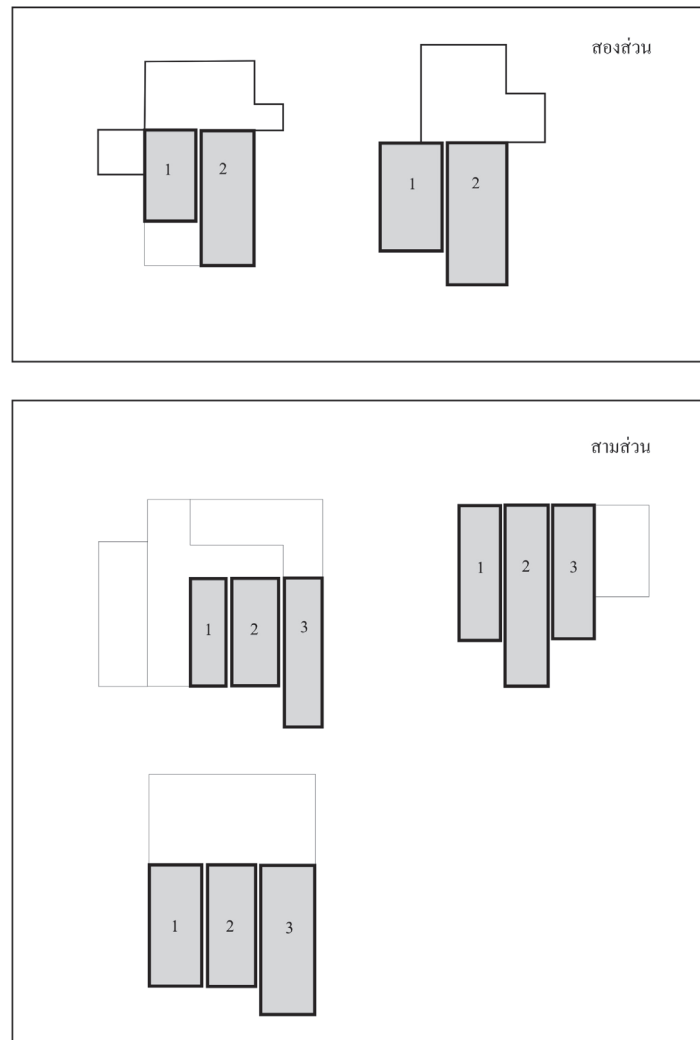
ภาพที่ 16 แสดงการจำแนกพื้นที่ใช้สอยของเรือน

2.1 **เรือนที่ไม่มีพื้นที่ใช้สอยแยกจากเรือนใหญ่** ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบริการของเรือน ได้แก่ ครัวและหอ้งน้ำ เป็นต้น แต่จะรวมอยู่ในตัวเรือนใหญ่เลย ซึ่งแต่เดิมเรือนแบบนี้ตามปกติน่าจะมีเรือนแยก แต่คงมีการรื้อออกไปในเวลาต่อมา

2.2 **เรือนที่มีพื้นที่ใช้สอยแยกออกจากเรือนใหญ่** หรือเรือนแยก โดยมีชานเป็นตัวเชื่อมกับเรือนใหญ่ เรือนใหญ่ในที่นี้รวมถึงระเบียงและมุขหน้าเข้าไว้ด้วยกัน เรือนแยกจะมีทั้งอยู่ด้านหลังและด้านข้างของเรือน จากเรือนกรณีศึกษาทำให้พบว่าเรือนบ้านหยาและเรือนมนิลา มีการแบ่งพื้นที่ใช้สอย การเข้าถึงก่อนหลังตามลำดับ

การใช้พื้นที่ส่วนบริการแยกออกไปเพื่อไม่ให้เกิดการรบกวนส่วนพักอาศัย เช่น ครั้ว ที่มีปัญหาเรื่องกลิ่นและควันจากการประกอบอาหาร ห้องน้ำมีปัญหาเรื่องความชื้นและกลิ่น เป็นต้น เพื่อความสะดวกใช้งานจึงแยกเรือนส่วนนี้ออกไปอยู่ในระดับชั้นสองเช่นเดียวกับพื้นที่ใช้สอยส่วนใหญ่ของเรือน

3. การจัดแบ่งส่วนพื้นที่และการเน้นด้านหน้าของเรือน การศึกษาจากเรือนกรณีศึกษาทำให้สามารถแบ่งส่วนการใช้งานของพื้นที่ ในมิติกว้างยาว และในแนวระดับผัง มีความสัมพันธ์กับการเน้นเรือนด้านหน้า ทั้งนี้ในส่วนที่ใช้แบ่ง พิจารณาจากพื้นที่ใช้สอยของเรือนใหญ่เป็นหลัก ที่มีมุขเป็นส่วนยื่นออกมา สามารถแบ่งได้ 2 ลักษณะ คือ แบบสองส่วน คือ มีส่วนของมุขยื่นออกมาจากพื้นที่ของเรือนใหญ่ เท่ากับส่วนที่ไม่ยื่นออกมา มุขนี้อาจอยู่ซ้ายหรือขวาก็ได้ และแบบสามส่วน คือ แบ่งพื้นที่ออกเป็นสามส่วน มุขของเรือนจะยื่นออกมาในส่วนซ้าย ขวาหรือกลางก็ได้เช่นกัน

ภาพที่ 17 แสดงการจัดแบ่งส่วนพื้นที่และการเน้นด้านหน้าของเรือน

เหตุและปัจจัยในการเกิดสถาปัตยกรรมปั้นหยาและเรือนมะนิลา

1. **การปรับเปลี่ยนการปกครอง** เมืองนครราชสีมาตั้งกรุงรัตนโกสินทร์มีฐานะเป็นเมืองเอก เจ้าเมืองมีบรรดาศักดิ์เป็นเจ้าพระยา ในสมัยรัชกาลที่ 5 ภาคอีสาน (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ) ถูกรุกรานแทรกแซงจากฮอลันดาและฝรั่งเศส เมืองนครราชสีมาได้รับการปรับปรุงทั้งกายภาพของเมืองและการปกครอง โดยการแต่งตั้งผู้ปกครองจากส่วนกลางเข้ามาแทนผู้ปกครองท้องถิ่นเดิม จัดการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล มีการสร้างค่ายทหาร ที่ทำการและอื่นๆ ขึ้นเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลงการบริหารปกครองเมือง ซึ่งมีความสำคัญเนื่องจากเมืองนครราชสีมาเป็นจุดเชื่อมต่อกับพื้นที่หัวเมืองในภาคอีสานกับกรุงเทพฯ ลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่ไม่ใช้รูปแบบดั้งเดิมของท้องถิ่น มีลักษณะทางตะวันตกมากกว่าเดิม กล่าวได้ว่าการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองเป็นสาเหตุหนึ่งที่ก่อให้เกิดสถาปัตยกรรมแบบเรือนปั้นหยาและเรือนมะนิลา ขึ้นในเขตเมืองนครราชสีมา เนื่องจากผู้ปกครอง ข้าราชการ เป็นกลุ่มคนซึ่งมาจากส่วนกลางย่อมนำเอาแนวคิด กระบวนทัศน์ มากำหนดสร้างสิ่งแวดล้อมของเมืองตามที่เคยอยู่มาก่อน

2. **เศรษฐกิจ** เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่หนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เมืองนครราชสีมามีความสำคัญมากเนื่องจากเป็นจุดรวบรวมทรัพยากรจุดพักก่อนส่งเข้าสู่กรุงเทพฯ เพื่อนำไปใช้ในการบริโภคและส่งออก การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างชัดเจน ได้แก่ การสร้างทางรถไฟมาเมืองนครราชสีมา นอกเหนือจากความมั่นคงด้านการปกครองแล้ว ที่สำคัญอีกอย่างเพื่อการขนส่งทรัพยากร การค้าขาย กระบวนการทางวิศวกรรมและสถาปัตยกรรมเป็นแบบตะวันตก (อังกฤษ-เยอรมัน) ความพร้อมเช่นนี้ ทำให้เกิดการเปลี่ยนกายภาพของเมืองนครราชสีมาให้เป็นตัวแทนจากส่วนกลางได้ง่ายและเร็วขึ้น

3. **สังคมวัฒนธรรม** การปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครอง เศรษฐกิจการค้าแล้ว จากองค์ประกอบนี้ส่งผลถึงสังคมวัฒนธรรมจากการปกครองโดยตระกูลขุนนางท้องถิ่น สภาพสังคมวัฒนธรรมเดิมถูกปรับเปลี่ยนโดยผู้ปกครองจากส่วนกลางถ่ายทอดความรู้สึกนึกคิดใหม่ โดยเฉพาะการจัดการปกครอง การทหารและเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาเมืองในด้านต่างๆ การเปลี่ยนแปลงแบบนี้เกิดขึ้นที่ส่วนกลางมากกว่าท้องถิ่น เดิมเริ่มในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา การรับรู้ถึงสถาปัตยกรรมแบบเรือนปั้นหยาและเรือนมะนิลา แสดงถึงการเป็นบ้านพักข้าราชการ ที่ทำการ ข้าราชการ โรงทหาร เป็นต้น จากเรือนกรณีศึกษาทำให้พบว่าเจ้าของเดิมส่วนใหญ่มีตำแหน่งเป็นข้าราชการหรือเกี่ยวข้องกับการปกครองในยุคนั้น

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวัยเรือนปั้นหยาและเรือนมะนิลาในเขตเมืองนครราชสีมาให้ความสำคัญกับกายภาพของตัวสถาปัตยกรรมเป็นหลัก เกิดจากความหมายของชื่อที่ใช้เรียกกันโดยทั่วไปคือ “ปั้นหยา” และ “มะนิลา” ซึ่งหมายถึงลักษณะของเรือนที่มีลักษณะเด่นของหลังคา ต่างจากเรือนไทยประเพณี หรือเรือนดั้งเดิมของไทย ได้ทำการสำรวจเพื่อขอเข้าเก็บข้อมูล จากการศึกษาวิเคราะห์ทำให้เห็นภาพของบริบทแวดล้อมของบ้านเมือง ในช่วงเวลาที่เกิดสถาปัตยกรรมลักษณะนี้ในเมื่อนครราชสีมา ดังนี้

1. **ทางด้านสถาปัตยกรรม** ที่ตั้งของเรือนให้ความสำคัญกับทางเข้าของเรือนจากถนนที่อยู่หน้าที่ดิน หน้าเรือนจึงหันสู่ถนนที่เป็นทางสัญจรเป็นหลัก การวางตำแหน่งเรือนจึงให้ความสำคัญกับทางสัญจร ไม่ได้ยึดความสำคัญของ

ทิศทาง แสงแดด ลม และฝน ลักษณะของเรือนเป็นเรือนยกพื้นสูง เน้นด้านหน้าของเรือน โดยเฉพาะจะมีมุขหน้ายื่นออกมา มุขนี้หลังคาจะเป็นแบบมณิลา บันไดเป็นบันไดอยู่นอกเรือน ตำแหน่งอยู่หน้าเรือนเห็นได้ชัดเจน ลักษณะพื้นที่ของเรือนมีทั้งเรือนที่มีเรือนแยกและไม่มีเรือนแยก เรือนที่แยกออกมาจะเป็นพื้นที่บริการ เช่น ครั้ว ห้องน้ำ เป็นต้น พื้นที่ของเรือนโดยทั่วไปประกอบไปด้วย ระเบียง เรือนใหญ่ มุขเรือน เรือนแยก ซาน การให้ความสำคัญของเรือนอยู่ที่มุขหน้าเรือน โดยมุขของเรือนจะเป็นสัดส่วนสัมพันธ์กับพื้นที่ของเรือนใหญ่ เมื่อมองจากด้านหน้า อาจแบ่งเป็นสองส่วน หรือสามส่วน มุขจะยื่นออกมามีทั้งด้านซ้าย ด้านขวา และกลางเรือน ส่วนหลังคาเรือนใหญ่และเรือนแยกจะเป็นหลังคาน้ำยา มุขเรือนเป็นหลังคามณิลา สันของหลังคามุขจะอยู่ต่ำกว่าสันหลังคาของเรือนใหญ่ หลังคามุงสังกะสี โครงสร้างและวัสดุที่ใช้ไม่เป็นหลัก โครงสร้างเป็นระบบเสาและคาน ผนังโดยทั่วไปใช้ฉนวนเกล็ดทางนอน ประตูหน้าต่างเป็นไม้จริงทั้งวงกบ กรอบบาน และลูกพับ

2. เหตุและปัจจัยการเกิดของสถาปัตยกรรมแบบเรือนบ้านยาและเรือนมณิลา เกิดจากการปรับเปลี่ยนการปกครองเมืองนครราชสีมาในรัชกาลที่ 5 อันเนื่องจากการรุกรานจากฮอลันดาและฝรั่งเศส ที่เข้ามาทางภาคอีสาน เมืองนครราชสีมาที่มีความสำคัญในฐานะเมืองเอก เชื่อมโยงอำนาจจากส่วนกลางในการควบคุมดูแลหัวเมืองในภาคอีสานจากการปรับเปลี่ยนการปกครองท้องถิ่นแบบมณฑลเทศาภิบาล ทำให้กายภาพของเมืองมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับการบริหารการปกครอง

3. ข้อเสนอแนะ คณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าการศึกษาศาปัตยกรรมในท้องถิ่น จะมีความหลากหลายในมิติต่างๆ ที่กว้างและลึกมากขึ้นกว่าการวิจัยครั้งนี้ เพื่อก่อให้เกิดความรู้ความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ บริบทแวดล้อมต่างๆ ที่มีผลต่อความเป็นท้องถิ่นที่มีความเป็นพลวัตร สร้างความเข้าใจในสิ่งที่เห็นและดำรงอยู่ ก่อนที่บางสิ่งบางอย่างจะสูญหายไป

เชิงอรรถ

- (1) น. ณ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม (กรุงเทพฯ : ด้านสุทธาการพิมพ์, 2538), หน้า 251.
- (2) ดนัย ไชยโยธา, ประวัติศาสตร์ไทยยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2546), หน้า 162.
- (3) เรื่องเดียวกัน, หน้า 197.
- (4) ปันหย้า หมายถึง ทรงหลังคาเรือนชนิดหนึ่งที่ยกเป็นสันสูงมีชายคาคลุมทั้งสี่ด้านหรือทั้งหมด (ไม่มีจั่วปิด) มินิลา หมายถึง เรือนไม้ทั่วไปที่ยกจั่วหลังคาด้านสกัด คำว่า มินิลา นี้ หมายถึง รูปลักษณะดังกล่าวของหลังคาโดยเฉพาะ, โชติ กัลยาณมิตร, พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง (กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2518), หน้า 483, 578.
- (5) ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ 2 รัชกาลที่ 4 – 5 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 195.
- (6) น. ณ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, หน้า 251.
- (7) จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ศิลปกร, 2525), หน้า 47.
- (8) ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ 1 รัชกาลที่ 1-3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 56.
- (9) สมใจ นิ่มเล็ก, “ราชโอรสสารามวัดประจำรัชกาลที่ 3,” ใน วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ ศิลปะสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 51.
- (10) จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 57.
- (11) โชติ กัลยาณมิตร, “อิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (2325-2525),” ใน วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 59.
- (12) เรื่องเดียวกัน, 59.
- (13) ปิยนาด นูนนาค, “โลกทัศน์และภูมิปัญญาทางการเมืองของขุนนางก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435,” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ 22/2 (มกราคม-มีนาคม 2540), หน้า 73.

บรรณานุกรม

- ขจีรัตน์ โอราวันวัฒน์. **ความสำคัญทางการเมืองของเมืองนครราชสีมา**
บทบาทของเจ้าเมืองตระกูล ณ ราชสีมา ระหว่างพ.ศ. 2325-2388.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
 เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ : ภาควิชาประวัติศาสตร์
 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.
- คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ. **วัฒนธรรม**
พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์ และภูมิปัญญา
จังหวัดนครราชสีมา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2543.
- คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี. **จดหมายเหตุการณ์**
อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ศิลปกร,
 2525.
- จอห์น เอช อาร์โนลด์ เขียน ไชยันต์ รัชชกุล แปล. **ประวัติศาสตร์ของ**
ประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2549.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ระยะทางเสด็จพระราชดำเนิน**
ประพาสทางบกทางเรือรอบแหลมมลายู รัตนโกสินทร์ศก 109 เล่ม 1.
 กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ครุสภา, 2507.
- ชาติรี ประทีกนันทการ. **การเมืองและสังคมในศิลปสถาปัตยกรรม**
สยามสมัยไทยประยุกต์ ชาตินิยม. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยศิลปากร : สำนักพิมพ์มติชน, 2547.
- โชติ กัลยาณมิตร. **พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปะเกี่ยวเนื่อง.**
 กรุงเทพฯ : การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย, 2518.
- โชติ กัลยาณมิตร. **อิทธิพลสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสมัย**
กรุงรัตนโกสินทร์ (2325-2525). ใน วารสารวิชาการ
 คณะสถาปัตยกรรมมหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษ. กรุงเทพฯ :
 โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- दनัย ไชยโยธา. **ประวัติศาสตร์ยุคกรุงธนบุรีถึงกรุงรัตนโกสินทร์.**
 กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, 2546.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **เทศาภิบาล.** กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์มติชน, 2545.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. **เมืองนครราชสีมาจากเรื่องเที่ยว**
ตามทาง. จากกรมเรื่องเมืองนครราชสีมา พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงาน
ฉาปนกิจศพ นางบุญเหลือ พลราชบุรุษบำรุง. กรุงเทพฯ : ประจักษ์
วิทยาพระนคร, 2511.
- เดช บุนนาค, เขียน. ภรณ์ กาญจนบุรีติ, แปล. **การปกครองระบบ**
เทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ. 2435 – 2458. พิมพ์ครั้งที่ 2.
 กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.
- เดิม วิภาคย์พจนกิจ. **ประวัติศาสตร์อีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ :
 มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.**
- ธวัช ปุณโณทก. **นครราชสีมาโคราชของเรา. ม.ป.ท. : สำนักพิมพ์มังกร**
การพิมพ์, 2542.
- น. ณ ปากน้ำ. **แบบแผนบ้านเรือนในสยาม เรือนไทยเรือนปั้นหย่า**
เรือนมะนิลาเรือนขนมปังขิง. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์
ด้านสุภาพการพิมพ์, 2534.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. **ประวัติศาสตร์ชาติ ปัญญาชน. กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์มติชน, 2548.**
- ประพัฒน์ ตรีนรงค์. **พระประวัติและผลงานสมเด็จพระเจ้า กรมพระยา**
ดำรงราชานุภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : ดำรงวิทยา, 2546.
- ปิยนาด บุนนาค. **โลกทัศน์และภูมิปัญญาทางการเมืองของขุนนาง**
ก่อนการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. 2435. ใน
วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ปีที่ 22/2 (มกราคม-มีนาคม 2540.
กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์, 2540.
- ปีแอร์ โอรีต บันทีก. พิษณุ จันทวิวัฒน์ เรียบเรียง. **ลัทธิไทยในแผ่นดิน**
พระพุทธเจ้าหลวง. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สายธาร, 2546.
- ผุสดี ทิพทัส. **บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 รัชกาลที่ 1-3. กรุงเทพฯ :
 โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.**
- ผุสดี ทิพทัส. **บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 2 รัชกาลที่ 4-5**
(พ.ศ.2394-2453). กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2545.
- พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ จำกัด, 2538.
- พจนานุกรม ฉบับมติชน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547.
- พัฒนาพงศ์ภักดี, หลวง (ทิม สุขยางค์). **นิราศหนองคาย. พิมพ์ครั้งที่ 2.**
 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจริญวิทยการพิมพ์, 2518.
- ไพฑูรย์ มีกุล. **การปฏิรูปการปกครองมณฑลอีสานในรัชสมัยพระบาท**
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ : เพื่ออักษร, 2517.
- รวมเรื่องเมืองนครราชสีมา. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ
 นางบุญเหลือ พลราชบุรุษบำรุง (บุญเหลือ อุเทนสุด). พระนคร :
 ประจักษ์วิทยา, 2511.
- เลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระพุทธ. อิเหนา . กรุงเทพฯ :
 สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, 2546.
- วุฒิชัย มูลศิลป์. **มณฑลเทศาภิบาล : วิเคราะห์เปรียบเทียบ. กรุงเทพฯ :
 แสงรุ่งการพิมพ์, 2524.**
- ศรีศักร วัลลิโภดม. **พัฒนาการทางสังคม วัฒนธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 2.**
 กรุงเทพฯ : อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2544.
- สันต์ ท. โกมลบุตร, แปล. **จดหมายเหตุการณ์เดินทางสู่ประเทศสยามของ**
บาทหลวงคาซาร์ดี. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ
เทรดดิ้ง, 2541.
- สมใจ นิ่มเล็ก. **ราชโอรสสามวัดประจำรัชกาลที่ 3. ใน วารสารวิชาการ**
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ฉบับพิเศษศิลปะ
สถาปัตยกรรมไทย .กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
2526.
- สมาคมสถาปนิกสยาม, กรมมามีการสถาปนิกอีสาน ในพระบรมราชูปถัมภ์.
สถาปัตยกรรมอีสาน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมฆาเพรส, 2530.
- แสงโสม เกษมศรี, ม.ร.ว. **ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-**
รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักเลขานุการนายกรัฐมนตรีย, 2523.
- อดิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. แต่ง. **ประภายทอง สิริสุข, ม.ร.ว และคณะ, แปล.**
สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416. มูลนิธิโครงการ
ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ .กรุงเทพฯ : พิมพ์, 2518.

The Architecture of Hip Roof and Gable Roof in Nakornratchesima Municipal

Mr. Chewin Pestonji

Mr. Bancha Nakthong

Rajamangala University of Technology ISAN

Abstract

The study of Hip roof and Manila roof in Nakornratchasima Municipal is to study the physical character, building type, function of space, the causes and factors of the architecture. This study by collecting data from document, field survey and set 16 example buildings. The data were collected by measuring, taking photo, interview owners or occupants, in order to draw the building and the data were analyzed in narrative type.

The study found that physical characters were important to the entrance of the house from the street. The orientation of the house did not correlate with the local climate.

Hip roof covered all areas of the house with ventilating vents on top of the wall around the house. The house had high platform and the stairs placed outside the house in front of the house. The house was divided into a separate house and a single house, the separate house was service such as kitchen, bathroom, etc. the main house consist of terrace, veranda and porch. The veranda proportion was relationship to the area of the house when viewed from the front and divided into two parts or three parts sticking out both the left and the right house. The roof of the main house and a separate house is hip roof the porch roof is manila roof. The structure and material are woods which construct in columns and beams. The wall was typically glen overlapping, the thatched roofs made of zinc, windows and doors are real wood. The cause of the hip roof and manila roof architecture was the change of government in Nakhonratchasima in the reign of King Rama v. Nakhonratchasima was the major city in the northeastern province that connect authority from central government. Under the new system brought the patterns of building and the house from western countries due to the paradigm of the central government and created the environment in the city of Nakhonratchasima to improve as part of the central government.

Hip roof and Manila roof was remarkable feature of the roof that is obvious and in this case was different from the traditional Thai house in Nakhonratchasima. The character of this house was effect from house in Bangkok by the change of government in the reign of the King Rama v.

Keywords : Hip Roof, Gable Roof, Architecture, Nakornratchasima Municipal

